

DESPRE *DEXTRARUM IUNCTIO* ȘI INELELE ASOCIATE CU LOGODNA DESCOPERITE PE TERITORIUL DACIEI ROMANE

ANA CRISTINA HAMAT
Muzeul Banatului Montan, Reșița
anahamat@yahoo.com

Cuvinte cheie: provincia Dacia, *dextrarum iunctio*, inel, gemă, *sponsalia*.

Keywords: Dacia province, *dextrarum iunctio*, ring, gemstone, *sponsalia*.

Articolul își propune să aducă în discuție șapte artefacte descoperite pe teritoriul provinciei romane Dacia. Este vorba despre trei geme și patru inele provenind de la Porolissum, Cristești, Apulum, Micia și Tibiscum, piese lucrate din aur, sticlă și carneol. Datorită reprezentărilor cunoscute sub denumirea generică de *dextrarum iunctio*, acestea au fost încadrate în categoria bijuteriilor asociate cu logodna. Din păcate, majoritatea pieselor discutate în acest articol nu păstrează informații asupra contextului descoperirii, fiind datate, din această cauză, în perioada existenței provinciei romane. În opinia noastră, datorită locului descoperirii și a reprezentărilor, este posibil ca cel puțin două dintre aceste bijuterii (gema care provine de la Porolissum și inelul descoperit la Tibiscum) să nu aibă legătură cu obiceiul *sponsalia*. Ele pot avea fie o semnificație militară, fie una economică, demonstrând apartenența proprietarului la viața militară sau la un anumit domeniu economic.

Dincolo de modă, religie sau reguli sociale¹, bijuteriile pot vorbi și despre viața privată a individului. Momente importante, cum sunt logodna și căsătoria, au fost marcate în lumea romană prin portul unor bijuterii speciale. Tradiție veche, inelele de logodnă dăruite de bărbați și purtate de femei, au fost considerate de către antici un simbol al jurământului marital², *annulus pronubus*, sau pur și simplu un semn al dragostei și prețuirii dintre două persoane. Descrierea acestora apare în diverse izvoare istorice. Majoritatea surselor scot în evidență simplitatea cu care inelele erau lucrate până în primul secol al Imperiului – din fier și fără să aibă încastrată o piatră³, deși la vremea respectivă portul inelelor de aur se încetățenise deja atât la femei⁴, cât și la bărbați⁵. Odată cu începutul secolului al II-lea astfel de bijuterii au început să fie lucrate tot mai mult din metale prețioase⁶. Semn al rangului și al bogăției, bijuteriile prețioase, în general, și inelele, în particular, lipsesc de pe mâna săracului. În Satira a XI-a dedicată luxului și cumpătării, Iuvenal mărturisește că cei care au vicii sărăcesc și vor păți la fel ca Pollio⁷. Prin urmare, inelul de logodnă este rezervat pentru căsătoria legală între cetățeni, fiind, cel puțin în primele două secole ale Imperiului, o bijuterie tipică pentru clasa superioară a societății romane. În funcție de averea de care dispuneau și de

¹ Hamat 2010, p. 223.

² „Scumpei tale viitoare i-ai și pus inel pe deget.” (Iuvenal, *Despre femei*, VI).

³ Plinius, *Naturalis Historia*, 33, 12.

⁴ Portul inelelor de aur de către femei este amintit de Titus Livius, acesta menționând că sabinele purtau astfel de bijuterii (Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 1, 11).

⁵ Stout 2001, p. 78.

⁶ Pinckernelle 2007, p. 55.

⁷ „Și-ntr-o zi, la fel ca Pollio, care-a sărăcit [...] / Mâna lor fără inele vor întinde-o-n drum, cerșind.” (Iuvenal, *Despre lux și cumpătare*, 11).

locul ocupat în societate, locuitorii Imperiului purtau bijuteriile pe care aveau dreptul să le poarte și pe care și le puteau permite.

Pe diverse monumente funerare, datate în perioada dintre sfârșitul Republicii și secolul al IV-lea, apare așa-numita scenă *dextrarum iunctio*, aceasta fiind considerată de către cercetătorii care s-au ocupat de arta romană drept o reprezentare simbolică a căsătoriei legitime. Prin urmare, apariția unei astfel de reprezentări pe unele inele sau pietre gravate a fost încadrată tot în această simbolistică. Tipul de decor a fost relaționat cu izvoarele istorice și s-a ajuns la concluzia că acest tip de inel este, de fapt, *annulus pronubus*. Decorul unor asemenea bijuterii constă fie într-o scenă din care fac parte un bărbat și o femeie aflați față în față, cu mâinile drepte împreunate, fie o scenă figurată reprezentată prin redarea mâinilor împreunate. Ambele variante au fost considerate, până nu demult, doar un simbol al logodnei și chiar bibliografia recentă care prezintă astfel de categorii de artefacte cade în păcatul simplificării lucrurilor⁸. În ceea ce privește sursele literare, acest tip de inel este menționat atât de unele opere literare cât și de legislație. Printre primii care vorbesc despre astfel de inele este Plinius cel Bătrân. În *Naturalis Historia*, autorul prezintă obiceiul dăruirii inelului de logodnă din fier⁹, ca parte a ceremoniei *sponsalia*. Plinius mai oferă încă o informație prețioasă și anume că la Roma s-au purtat inele de fier până în ultimul secol al Republicii¹⁰, singurii care purtau inele de aur erau ambasadorii și aceștia doar pe parcursul ambasadelor, acasă purtau încă inele de fier¹¹. Prin urmare, portul unor inele de fier nu este neobișnuit. Plinius amintește în chestiunea inelelor doar bărbații, însă în mod sigur femeile purtau deja bijuterii și acestea, probabil, că erau din aur chiar în ultimele secole ale Republicii. Știm acest lucru datorită discuțiilor create în jurul abrogării legii *Oppia*, discuții pe care le vom relua pe parcursul lucrării. Tot referitor la acest subiect avem și mărturia lăsată de Titus Livius, care ne oferă informații asupra vechimii portului inelelor și menționează în acest sens faptul că printre primele care au purtat bijuterii de aur la Roma au fost sabinele; ele purtau inele de aur, cu geme, pe mâna dreaptă¹². Informația rămâne însă doar la stadiul de legendă¹³.

Una dintre problemele care apar atunci când vine vorba despre *annulus pronubus* este: de ce majoritatea izvoarelor îl menționează ca fiind din fier, iar în descoperirile arheologice îl găsim de cele mai multe ori lucrat în aur. Schimbarea materiei prime vine, în primul rând, prin instituirea normelor *ornamenta uxoria*¹⁴ pentru cei din clasele superioare¹⁵. În ultimele secole ale Republicii și chiar la începutul Imperiului, femeile din clasele superioare au suferit din cauza înăsprirea legislației împotriva luxului, mai ales în condițiile efortului de război împotriva Cartaginei. Astfel apare *Lex Oppia*, care aduce grave atingerii purtării de astfel de podoabe de către

⁸ Popović, Popović 2002, p. 160; Pinckernelle 2007, p. 55.

⁹ Plinius, *Naturalis Historia*, 33, 4-12.

¹⁰ Plinius, *Naturalis Historia*, 33, 12.

¹¹ Plinius, *Naturalis Historia*, 33, 11.

¹² Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 1, 11.

¹³ Patricienii care deținuseră scaunul de curul au primit drept de a purta inel de aur din 321 a.Chr., iar cavalerii din 216 a.Chr. (Stout 2001, p. 78). Soțiile acestora însă au avut mult de luptat, abia în preajma războiului cu Hannibal și a adoptării legii *Oppia*, aflăm în mod sigur că femeile purtau bijuterii de aur (Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 26, 36, 5).

¹⁴ Femeii i-a fost acordat acest privilegiu pentru a compensa lipsa de drepturi și faptul că era în permanență la cheremul bărbaților (Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 26, 36, 5; Kunst 2005, p. 131).

¹⁵ Inelul de aur și *bullae* erau rezervate doar celor născuți liber (Plinius, *Naturalis Historia*, 28, 9; Persius, *Despre libertate*, 5, 28).

matroanele romane¹⁶. Măsura legislativă atestă faptul că la finalul secolului al III-lea a.Chr., portul inelelor de aur era deja încetățenit printre matroanele romane. În anul 195 a.Chr. legea a fost abrogată tot datorită femeilor pentru că în lipsa acestor bijuterii matroanele romane arătau mult mai sărace decât consoartele lor latine, care nu erau restricționate de legislație¹⁷. Prestigiul cetății, vizibil prin imaginea matroanelor, era prin urmare afectat. În condițiile în care Roma dorea supremația asupra vecinilor săi, prestigiul orașului trebuia restaurat, se înțelege, prin abrogarea disputatei legi. Compararea prestigiului cetății cu imaginea matroanelor sale este unul din primele exemple ale legitimării conceptului de *ornamenta uxoria*.

În al doilea rând, generalizarea folosirii aurului atestă schimbările societății romane care trece de la Republică la Imperiu, precum și noua mentalitate care vine odată cu luxul adus de cel din urmă¹⁸. Toate acestea au dus, probabil, la prevalarea bijuteriilor de aur în detrimentul celor din metale comune, chiar și atunci când era vorba despre o ceremonie religioasă, așa cum este căsătoria. Bijuteriile de aur fac parte din *ornamenta uxoria* și trebuie să arate condiția proprietarei și locul familiei sale în societate, iar un asemenea inel intră cu siguranță în această categorie. Nu toate inelele sunt însă de aur. Mai ales pe parcursul secolelor II-III, numeroase pietre gravate în acest fel au fost montate în inele de metal comun, care puteau fi cumpărate de către cei din clasa inferioară a societății. Prin urmare, acest obicei al elitelor s-a răspândit și în păturile de jos ale societății, pentru ca mai apoi să fie preluat de către creștini.

Un alt izvor literar care amintește portul inelului de logodnă este opera lui Iuvenal. Poetul menționează în una dintre satirele sale dedicate femeilor obiceiul logodnicului de a dărua un inel viitoarei sale soții ca semn al legământului nupțial¹⁹. Aulus Gellius descrie, de asemenea, ceremonia căsătoriei și evenimentele puse în legătură cu aceasta în *Noctes Atticae*, printre care și *sponsalia*. Este importantă informația oferită de autor – inelul oferit de viitorul soț se purta pe degetul mijlociu de la mâna dreaptă, acest deget fiind ales (așa cum auzise și el) pentru că de acolo pleca un nerv care atinge inima²⁰.

Deși astfel de inele reprezintă o categorie specială de bijuterii care de-a lungul timpului a suscitat interes din partea cercetătorilor de pe mai multe paliere de cercetare, *dextrarum iunctio* fiind unul dintre motivele cele mai folosite în arta romană²¹, majoritatea celor care s-au ocupat de ele le-au legat exclusiv de *sponsalia* și ceremonia căsătoriei. A fost remarcată corect originea acestei reprezentări, în lumea greacă, precum și faptul că astfel de bijuterii sunt tipice pentru perioada Imperiului. Așadar, ele au fost studiate ca simple bijuterii și asociate de cele mai multe ori doar cu reprezentările de pe monumentele de artă. Istoriografia modernă care se ocupă de acest subiect se axează pe studiul tuturor analogiilor pentru a putea determina simbolistica și implicit funcționalitatea. Prin urmare, s-a ajuns la concluzia că o parte dintre aceste inele sau pietre gravate, nu pot fi puse în legătură cu obiceiul *sponsalia*. Printre cei care au publicat astfel de piese descoperite pe teritoriul Imperiului Roman de-a lungul timpului se numără F. Henkel²², H. Marshall²³, I. Popović²⁴, A. Facsady²⁵, M. Henig²⁶, J.

¹⁶ Agati Madeira 2004, p. 88.

¹⁷ Titus Livius, *Ab Urbe Condita* 34, 7, 5.

¹⁸ Dio Cassius, *Istoria Romană*, 19, 64.

¹⁹ Iuvenal, *Despre Femei*, 6.

²⁰ Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, 10, 10.

²¹ Baillargeon 2013, p. 1.

²² Henkel 2013.

²³ Marshall 1907.

Spier²⁷ sau Ruseva-Slokoska²⁸. Între cei care s-au ocupat de acest subiect și au publicat astfel de inele apărute pe teritoriul de azi românesc se află S. Cociș²⁹, G. Bounegru împreună cu R. Ota, R. Ciobanu și D. Anghel³⁰, L. Petculescu și C. Mitar³¹. O mențiune specială se cuvine articolului publicat în 2001 de către Adriana Isac³², care prezintă două astfel de piese și se axează exclusiv pe acest subiect. De asemenea, în catalogul *Aurul și argintul antic al României*³³ au fost reluate recent trei inele din metal prețios cu reprezentarea *dextrarum iunctio*, descoperite pe teritoriul României. Bijuteriile de acest fel au fost pomenite în articolele publicate de J. Zablocki³⁴, R. Meyer³⁵ și K. Hersch³⁶ și alții pe tema căsătoriei romane în care a fost abordată și *sponsalia*, implicit inelul de fier. În ceea ce privește studierea acestui motiv din punctul de vedere al artei, printre cei care au atins și acest subiect se numără G. Davis³⁷, J. P. Pettorelli³⁸ și L. Reekmans³⁹. Recent, o lucrare de dizertație a lui Danielle Baillargeon⁴⁰ a trecut în revistă monumentele pe care apare această reprezentare și a încercat să stabilească toate sensurile simbolice ale acestei reprezentări, din păcate ignorând prezența simbolului pe diverse bijuterii.

În prezentul articol aducem în discuție o serie de șapte piese (trei geme și patru inele) publicate de-a lungul timpului, cu loc de proveniență Dacia și care afișează imaginea *dextrarum iunctio*. O parte dintre acestea au fost deja puse în legătură cu logodna și căsătoria, fiind considerate părți ale *annulus pronubus* sau chiar obiectul în sine.

Descriere

Pentru început dorim să facem unele precizări asupra scenei simbolice *dextrarum iunctio*, prezentă pe astfel de bijuterii⁴¹. În lumea romană, astfel de scene se găsesc pe lângă inele și în portretistica funerară, pe sarcofagele de secolele II-III⁴², altare și stele funerare⁴³, reprezentate în fresce⁴⁴, pe monede⁴⁵, reliefuri de teracotă⁴⁶, pe *tesserae hospitales* în provinciile iberice⁴⁷ și chiar pe opaițe⁴⁸. Deși astfel de

²⁴ Popović 2001.

²⁵ Facsády 2009.

²⁶ Henig 1996.

²⁷ Spier 1992, p. 124, 142.

²⁸ Ruseva-Slokoska 1991.

²⁹ Cociș 1994.

³⁰ Bounegru *et al.* 2011.

³¹ Comunicare susținută în 2012 la Sesiunea Muzeului de Etnografie și al Regimentului de Graniță Caransebeș.

³² Isac 2001.

³³ Dumitrașcu 2013, p. 125; Flutur 2013, p. 499; Isac 2013, p. 504.

³⁴ Zabloscki 1996, p. 39-41.

³⁵ Meyers 2011, p. 1.

³⁶ Hersch 2010, p. 201.

³⁷ Davis 1985.

³⁸ Pettorelli 1997.

³⁹ Reekmans 1958.

⁴⁰ Baillargeon 2013.

⁴¹ *Dextrarum iunctio* apare pe intalii și camee (Henig 1973, p. 76).

⁴² Meyers 2011, p. 1.

⁴³ Baillargeon 2013, p. 19.

⁴⁴ Holliday 2002.

⁴⁵ Este cazul unor monede emise în timpul dinastiei Antoninilor, pe care apar în astfel de ipostaze Antoninus Pius și Faustina, Commodus și Brutia Crispina (Ricks 2006, p. 432).

⁴⁶ Ferrer Maestro, Nuez 2012, p. 27.

⁴⁷ Ferrer Maestro, Nuez 2012, p. 27-28.

⁴⁸ Ferrer Maestro, Nuez 2012, p. 43-45.

reprezentări apar încă din ultimele două secole ale Republicii, folosirea mâinii drepte în ritualul de căsătorie este menționată abia în secolul al IV-lea de către Claudian⁴⁹. Termenul în sine este unul modern, el fiind pentru prima dată utilizat în secolul al XIX-lea⁵⁰. Reprezentarea grafică a perechii sau a mâinilor împreunate are însă o lungă istorie, cu rădăcini în lumea greacă⁵¹ și etruscă⁵², fiind folosită în lumea romană mai ales pe parcursul secolelor I-III⁵³. Studiul unor astfel de reprezentări pe monumentele funerare a condus la apariția ideii că *dextrarum iunctio* nu reprezintă la propriu evenimentul căsătoriei, ci mai degrabă un eveniment marcat de *concordia*, prin urmare scena poate simboliza sentimentul marital⁵⁴. De asemenea, în prezent s-a ajuns la ideea că pe monumentele funerare romane reprezentarea acestui gest poate însemna din punct de vedere simbolic despărțirea de cei dragi, reuniunea cu cei dragi în lumea de dincolo, căsătoria legală⁵⁵, sau chiar statutul decedatului în societate⁵⁶. Pe monede, o astfel de reprezentare este pusă în legătură cu familia imperială și transpune grafic conexiunea acesteia cu armata, fiind însoțită de legende precum *CONCORDIA*, legende legate de armată⁵⁷, sau de legende care conțin referiri la Roma sau la provinciile Imperiului⁵⁸. Această situație ilustrează conceptele de *fides* și *concordia* din partea părților implicate⁵⁹, fiind un exemplu al propagandei imperiale. Astfel de reprezentări apar pe monede încă de la sfârșitul Republicii⁶⁰ și continuă până în secolul al III-lea. *Dextrarum iunctio* pe monedele din timpul dinastiei Antoninilor⁶¹ ilustrează grafic înțelegerea și implicit stabilitatea din cadrul familiei imperiale, esențială, de altfel, pentru bunăstarea statului, multe dintre aceste monede având legenda *CONCORDIA*⁶². De asemenea, reprezentări de acest fel simbolizează relația puterii imperiale cu Roma⁶³ sau cu provinciile⁶⁴.

⁴⁹ *Tum dextram complexa viri dextramque puellae tradit et his ultro sancit conubia dictis* (Claudian, *Epithalamium dictum Palladius et Celerinae*, 25, 128-129, 134-135).

⁵⁰ Rossbach 1871, p. 11-12.

⁵¹ În lumea greacă, reprezentarea acestui gest, numit *dexiosis*, pe monumentele funerare este una obișnuită, fiind considerat un gest de adio, o promisiune a reîntâlnirii în viața de apoi, continuarea conexiunii cu cel decedat, o petrecere, fiind legat fie de lumea pământească, fie de lumea de dincolo; spre exemplu stela lui Philoxenos și a soției sale Philoumene aflată în prezent în colecția J. P. Getty Museum și datată în perioada 400 a.Chr., redă în relief imaginea celor doi soți aflați față în față și dându-și mâna dreaptă (Ricks 2006, p. 431-432; Baillargeon 2013, p. 28).

⁵² Pe monumentele funerare etrusce apar astfel de reprezentări cu o simbolică incluzând ciclul plecarea-regăsire-căsătorie (Davis 1985, p. 630).

⁵³ Meyers 2011, p. 1.

⁵⁴ Meyers 2011, p. 2.

⁵⁵ Baillargeon 2013, p. 28.

⁵⁶ Baillargeon 2013, p. 4.

⁵⁷ Astfel de legende sunt: *FIDES EXERCITUM* la monedele emise de Vitellius (RIC I, nr. 28), *FIDES PRETORIANORUM* pe monedele emise în timpul războiului civil (RIC I, nr. 121), pe monedele emise de Nerva apare *CONCORDIA EXERCITUM* (RIC II, nr. 2, 3), monedele emise de Aurelian *CONCORDIA MILITUM* (RIC V/1, nr. 215-219).

⁵⁸ Vezi nota 64.

⁵⁹ Ferrer Maestro, Nuez 2012, p. 27.

⁶⁰ Ferrer Maestro, Nuez 2012, p. 30.

⁶¹ Astfel de reprezentări apar pe monede de la Antoninus Pius (RIC III, nr. 26, 381a, 402a, 434), Lucius Verus (RIC III, nr. 450), Marcus Aurelius (RIC III, nr. 795-802) și Commodus (RIC III, nr. 194, nr. 246, 249, 259, 448-449, 452-456).

⁶² Meyers 2011, p. 2.

⁶³ O monedă emisă în timpul lui Hadrian are pe revers reprezentarea împăratului și pe cea figurată a Romei având mâinile împreunate (RIC II, nr. 225).

⁶⁴ În timpul domniei lui Decius a fost emisă o monedă care are pe revers legenda *PANNONIAE*, având reprezentările împăratului și ale provinciei dându-și mâna dreaptă (RIC IV/3, nr. 26 și 41).

În toate aceste situații este vorba despre mâna dreaptă, deoarece în antichitatea romană mâna dreaptă era sacră zeiței Fides⁶⁵, prin urmare strângerea mâinii drepte este un gest solemn asociat cu încheierea unui contract⁶⁶, un jurământ⁶⁷, sau chiar cu introducerea în unele mistere religioase⁶⁸. Unele dintre gemele gravate în acest fel ar putea avea o semnificație militară, reprezentând *concordia* între camarazi⁶⁹. Sigur, în cazul inelelor cu reprezentarea unui bărbat și a unei femei, afronțați și dându-și mâna, este sigur că scena reprezintă sentimente asociate dimensiunii private a vieții, implicit relația dintre cele două persoane căsătorite. În arta creștină, *dextrarum iunctio* este des întâlnită în decorarea sarcofagelor de secolele IV-V⁷⁰, uneori pe mozaicuri⁷¹. Există cazuri când obiecte păgâne cu astfel de reprezentări au fost refolosite de către creștini⁷² în scop funerar sau ca obiecte de podoabă⁷³, valoarea simbolică a artefactului fiind recunoscută și folosită de foarte multe ori pentru a ilustra ceremonia căsătoriei.

Iconografia inelelor de logodnă din timpul Imperiului, în secolele I-III, prezintă două variante:

I. Reprezentarea cuplului bărbat-femeie⁷⁴;

II. Reprezentarea a două mâini împreunate.

Inelele pot fi clasificate din punctul de vedere al formei în:

A. Inele cu piatră;

B. Inele fără piatră.

Fiecare dintre variantele iconografice prezintă la rândul ei mai multe subtipuri în funcție de elementele colaterale de decor. Raportat mai ales la reprezentările de simboluri colaterale, este clar că nu toate pietrele gravate⁷⁵ sau inelele cu această reprezentare sunt inele de logodnă, deși cele mai multe dintre acestea se leagă totuși de obiceiul *sponsalia*. În ceea ce privește întâietatea dintre cele două tipuri de reprezentări, la bază pare să fi fost varianta I, preluată probabil din arta greacă. Din aceasta a evoluat, la sfârșitul secolului I a.Chr., cea de-a doua variantă⁷⁶. În timpul Imperiului, cele două variante au fost folosite împreună pentru decorarea bijuteriilor, fără să putem spune la

⁶⁵ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 23, 9, 3.

⁶⁶ Tacitus, *Annale*, 2, 58.

⁶⁷ Titus Livius, *Ab Urbe Condita*, 23, 9, 3.

⁶⁸ Rostovtzeff 1934, p. 205; Ricks 2006, p. 432.

⁶⁹ Spier 1992, p. 124.

⁷⁰ Pe sarcofagul lui Gorgonius din catedrala din Ancona, datat la sfârșitul sec. IV și începutul celui următor, la fel și pe un sarcofag din Tolentino, al perechii Catervus și Settimia, care a fost creștinat prin reprezentarea mâinii lui Dumnezeu ce ține o coroană deasupra perechii și prin apariția christmonului (Ricks 2006, p. 435; Delleman 2013).

⁷¹ Un astfel de mozaic se găsește la Santa Maria Maggiore din Roma și reprezintă uniunea dintre Moise și Sefora, cu modificarea că în spatele cuplului nu se află Juno Pronuba, protectoarea tinerilor căsătoriți în lumea păgână, ci Ietro, socrul lui Moise, care este înfățișat cu mâinile pe umerii celor doi (DACL, 11, p. 1653-1654, fig. 8249).

⁷² Acesta este cazul unui monument funerar al libertului Olympus Antistianus ridicat de soția sa Octavia Irena, datat în perioada dinastiei Severilor și refolosit în scop funerar de către creștini în catacombele Sf. Panfilio (Ambrogi 2008; Ambrogi 2010).

⁷³ Scena în sine a fost reciclată în arta creștină și adaptată nevoilor sale, multe inele de căsătorie din perioada bizantină au alături de reprezentarea acestei scene și simboluri creștine (Gudea 2011, p. 462-488).

⁷⁴ Pe lângă reprezentarea unui bărbat care dă mâna cu o femeie, mai există și reprezentări în care avem participanți de același sex, două femei sau doi bărbați (Baillargeon 2013, p. 21).

⁷⁵ Spre exemplu, pietrele gravate pe care apar mâinile împreunate și caduceul simbolizează înțelegerea dintre puterea imperială și cei conduși (Guiraud 1995a, p. 395-396).

⁷⁶ Ferrer Maestro, Nuez 2012, p. 27.

momentul acesta dacă vreuna dintre ele a avut întâietate. Alături de reprezentările consacrate ale cuplului sau ale mâinilor împreunate, pe unele pietre gravate se mai găsesc și inscripții de genul *EYTYXΩC*⁷⁷ sau *OMONOIA*⁷⁸. Nu cunoaștem ca legende referitoare la armată să se găsească pe astfel de bijuterii.

În prima variantă se încadrează două piese. Este vorba despre inelul descoperit la Cristești și cel descoperit la Micia⁷⁹. Forma inelelor este tipic romană, ea se datează între secolele II-III, fiind inclusă în tipul 2 de H. Guiraud⁸⁰, tipul 4 la I. Popović⁸¹ și tipul I la A. Facsády⁸². Pe acest tip de inel cu corpul și chatonul un întreg, s-a aplicat un chenar fie în tehnica pseudogranulației, fie un simplu chenar de aur, în care este realizată în relief, prin *au repoussé*, figura celor doi, un bărbat și o femeie aflați față în față și redați din profil cu mâinile împreunate. Amândoi așișează o îmbrăcăminte tipic romană, uneori femeia ridică cu mâna un colț al velamentului – *palla*, într-un gest care ilustrează *pudicitia*. În general, din această variantă fac parte inelele din grupa B.

În a doua variantă se încadrează restul pieselor, atât gemele prezente în catalogul nostru cât și inelele descoperite la Tibiscum și Micia⁸³. Aici pot fi regăsite atât inele din categoria A, cât și din categoria B. În general, pietrele de inel au o calitate destul de slabă caracterizată prin gravarea puțin adâncă, execuție schematizată⁸⁴ și finisare destul de proastă, ceea ce le propune pentru catalogarea ca produse provinciale. Ele puteau fi executate chiar și în ateliere din Dacia. În general, gemele descoperite la Apulum precum și cele două inele, prezintă scena figurată a mâinilor împreunate. Gema descoperită la Porolissum prezintă două mâini împreunate care țin trei spice de grâu și un mac, iar deasupra se află un capricorn. Această ultimă piesă este greu de crezut că poate avea o semnificație legată de *sponsalia*⁸⁵. Analogii pentru ea găsim la piesele din Colecția Cabinetului Numismatic al Academiei Române, publicate de M. Gramatopol⁸⁶, dar și la o gemă aflată în colecția Muzeului Brukenthal⁸⁷. Acestea nu au fost introduse în catalogul întocmit de noi deoarece proveniența lor nu este sigură a fi Dacia, chiar dacă în prezent se află în colecția unor instituții românești.

În ceea ce privește materialul din care sunt confecționate bijuteriile, vom face, de asemenea, câteva precizări. Deși la început aceste inele erau din fier, fără pietre sau alte adaosuri, așa cum arată și Plinius⁸⁸, lucrurile se schimbă sigur chiar cu secolul al II-lea p.Chr, posibil chiar mai devreme, odată cu apariția Imperiului. Tertullian menționează deja că în vremea lui nu se mai știa ca femeile să poarte un alt ornament decât inelul de aur⁸⁹. De asemenea, după acest autor, elementele definitorii ale logodnei

⁷⁷ O camee descoperită la North Wraxall – Wiltshire este inscripționată în acest mod și a fost datată cu probabilitate în secolul al III-lea (Henig 1973, p. 76).

⁷⁸ Popović, Donevski 1999, p. 51.

⁷⁹ Nr. cat. 6 și 4.

⁸⁰ Guiraud 1989, p. 181-185.

⁸¹ Popović 2001, p. 165.

⁸² Facsády 2009, p. 42.

⁸³ Nr. cat. 7.

⁸⁴ Din cauza schematizării, autorii au presupus pentru gema cu nr. de catalog. 2 reprezentarea unui trident, de fapt cozile unor posibile spice de grâu sau maci care nu au mai fost incizați, gema probabil fiind o copie destul de nereușită a unei geme de proastă calitate.

⁸⁵ Într-un articol publicat în 2010 o interpretăm ca fiind legată de o activitate economică mai degrabă decât de căsătorie (Hamat 2010).

⁸⁶ Gemele cu număr de catalog 636, 637, 638 și 639 (Gramatopol 2011, p. 171-172).

⁸⁷ Piesa cu numărul de inventar 1134 (Țeposu-David 1965, p. 102, nr. cat. 55, pl. V, fig. 16).

⁸⁸ Plinius, *Naturalis Historia*, 33, 4.

⁸⁹ Tertullian, *Apologeticus*, 6.

sunt sărutul și mâna dreaptă⁹⁰. Pe pietrele gravate motivul începe să apară la sfârșitul secolului I a.Chr, având o semnificație legată fie de armată⁹¹, fie de căsătorie. Cele patru inele din catalogul nostru sunt lucrate din aur⁹², excepție făcând cel de la Micia⁹³, care este lucrat din sticlă albastră. Cele trei pietre de inele sunt lucrate în cornalină roșie⁹⁴ și pastă de sticlă brun-gălbuie⁹⁵. Prezența inelului de sticlă nu trebuie să ne mire, sticla fiind folosită de romani pentru bijuterii relativ ieftine și frumoase.

Context și datare

La toate piesele din catalogul alcătuit de noi lipsesc date despre contextul descoperirii⁹⁶, este menționat cel mult locul descoperirii, cu excepția inelului de la Tibiscum, care a fost găsit în castru.

Acest tip de bijuterie apare în descoperiri începând cu secolul I, pe teritoriul Imperiului Roman. El este apoi tot mai des întâlnit pe parcursul veacului următor⁹⁷ și rămâne în uz până în secolul al IV-lea⁹⁸, fiind folosit, cu unele modificări iconografice, de către creștini. În provinciile dunărene el apare în descoperiri de secolele II-III, mai ales în secolul al III-lea⁹⁹.

Concluzii

Prezența reprezentărilor cu *dextrarum iunctio* pe pietre gravate sau pe inele a fost legată, în general, de obiceiul dăruirii inelului de logodnă, marea majoritate a celor care s-au ocupat de studiul unor astfel de bijuterii¹⁰⁰ desemnându-le drept *annulus pronubus*. În ultima vreme însă, a început să se pună accent pe faptul că simbolistica acestei scene este mult mai complexă¹⁰¹, fiind aduse în prim plan și alte obiecte care poartă această reprezentare – monede, monumente funerare, opaițe etc. Pe unele dintre aceste obiecte reprezentările cu *dextrarum iunctio* sunt legate de sfera puterii imperiale și de legăturile acestuia cu poporul roman și armata, ilustrând grafic personificări abstracte cum sunt *fides* și *concordia*. Prin urmare, credem că astfel de imagini pe

⁹⁰ *Si congressio viri mulierem facit, non tegantur nisi post ipsam nuptiarum passionem - atquin etiam apud ethnicos velatae ad virum ducuntur; si autem ad desponsationem velantur, quia et corpore et spiritu masculo mixtae sunt per osculum et dexteram, per quae primum resignarunt pudorem spiritu, per commune conscientiae pignus, quo totam condixerunt confusionem, quanto magis tempus illas velabit, sine quo sponsari non possunt et quo urgente sine sponsalibus virgines desinunt esse!* (Tertullian, *De virginibus velandis*, 11, 9).

⁹¹ Spier 1992, p. 124.

⁹² Nr. cat. 4, 5, 6.

⁹³ Nr. cat. 7.

⁹⁴ Nr. cat. 1, 2.

⁹⁵ Nr. cat. 3.

⁹⁶ Din păcate și în afara României se întâmplă același lucru, obiecte cu astfel de reprezentări au fost reciclate de către creștini chiar în primele secole, prin urmare contextul inițial al descoperirii s-a pierdut de mult.

⁹⁷ Un exemplu datat în a doua jumătate a secolului al II-lea a fost descoperit într-un mormânt de copil de la Durostorum (Popović, Donevski 1999, p. 22-24).

⁹⁸ În apropierea Daciei amintim inelele de aur descoperite la Niș, Veliko Selo și unul cu loc de descoperire necunoscut aflat în prezent în muzeul din Belgrad, toate trei fiind datate în prima jumătate a secolului al IV-lea (Popović 2001, p. 249).

⁹⁹ Popović, Donevski 1999, p. 51.

¹⁰⁰ Asocierea dintre acest tip de reprezentări și ceremonialul legat de căsătorie a fost făcută pentru prima dată abia în secolul al XIX-lea de către A. Rossbach, care a interpretat gestul ca pe o reprezentare artistică a momentului căsătoriei (Rossbach 1871, p. 11-12).

¹⁰¹ Deși marea majoritate a celor care au cercetat simbolistica acestui motiv au asociat *dextrarum iunctio* cu logodna și căsătoria, totuși câteva voci susțin faptul că acest simbol are mai multe semnificații (Davis 1985, p. 639; Baillargeon 2013, p. 2).

bijuterii nu pot fi legate doar de obiceiul logodnei¹⁰², mai ales în cazul reprezentării mai multor simboluri pe lângă cel al mâinilor împreunate¹⁰³. Acesta este cazul reprezentărilor aflate pe gemele de la Apulum și pe inelele descoperite la Tibiscum și Micia. Menționăm că nu am introdus în cadrul prezentului articol pietrele gravate cu reprezentarea unei singure mâini, acestea încadrându-se în cu totul altă categorie, din punctul nostru de vedere. De asemenea, termenul *dextrarum iunctio*, este unul modern și cu toate că există mențiunea importanței mâinii drepte în cadrul ritualului căsătoriei, aceasta apare la autori creștini, cum este Tertullian, sau la autori târzii, cum este Claudian. Prin urmare, credem că în antichitatea greco-romană, astfel de reprezentări se axau pe o simbolică stufoasă legată de *fides* și *concordia*, fiind folosite în mai multe sensuri. Unul dintre acestea era, probabil, inelul de logodnă. Fiind, prin urmare, o imagine simbolică împrumutată din arta greacă și ajunsă în arta bijuteriilor, mai ales în gliptică, prin intermediul monedelor¹⁰⁴, credem că unele dintre aceste bijuterii pot fi puse în legătură cu armata, mai ales că majoritatea legendelor asociate cu această scenă pe monedele din secolul I dar și în secolul al III-lea sunt de natură militară. Prin urmare, ne întrebăm dacă inelul descoperit în castrul de la Tibiscum este unul de logodnă sau are legătură cu unul dintre ocupanții castrului? Este o ipoteză de lucru la care nu putem formula încă o concluzie, din cauza lipsei contextului descoperirii. Dacă este un inel de logodnă, se ridică problema prezenței feminine în castru. El putea să aparțină unuia dintre soldații care în timpul lui Septimius Severus au primit dreptul de a purta inele de aur¹⁰⁵. *Dextrarum iunctio* a putut fi ales ca model, de pe reversul monedelor¹⁰⁶. Este puțin probabil ca acest decor să fie preluat din arta funerară, având în vedere faptul că pe monumentele din Dacia acest subiect a fost puțin abordat¹⁰⁷. Cert este că unele dintre aceste bijuterii au fost descoperite în mediul militar¹⁰⁸. Nu negăm faptul că în Antichitate, unele bijuterii cu astfel de reprezentare au fost probabil considerate inele de logodnă¹⁰⁹ și purtate ca atare. O serie de bijuterii cu asemenea reprezentări erau probabil purtate în virtutea faptului că mâinile împreunate¹¹⁰ reprezentau conceptul de *fides* și *concordia* între camarazi, precum și între armată și împărat, implicit acestea erau, probabil, un semn de apartenență a individului la „familia armatei”. Faptul că nu toate aceste bijuterii sunt purtate ca inele de logodnă este demonstrat și de inelul găsit într-un mormânt de copil din necropola sudică de la Durostorum. Nu trebuie uitat faptul că o bijuterie își poate schimba însă funcționalitatea, mai ales o bijuterie din metal prețios. În

¹⁰² Și în cazul monumentelor funerare a fost demonstrat faptul că pe unele monumente pe care apărea reprezentată această scenă, conform inscripției defuncției nu erau căsătoriți, prin urmare *dextrarum iunctio* ar putea să fie un mod de afirmare al statutului social al indivizilor (Davis 1985, p. 634).

¹⁰³ Alături de mâinile împreunate au fost reprezentate și alte simboluri cum sunt spice de grâu, maci, capricorn, cornul abundenței, stele, cornul lunar, caduceul.

¹⁰⁴ Gramatopol 1991, p. 77; Hamat 2010, p. 226.

¹⁰⁵ Stout 2001, p. 78.

¹⁰⁶ Atât în timpul dinastiei Antoninilor, cât și în timpul celei a Severilor, precum și pe tot parcursul secolului al III-lea, au fost bătute monede cu acest revers, monedele fiind probabil sursa acestui decor pentru bijuterii.

¹⁰⁷ Mander 2012, p. 73

¹⁰⁸ Menționăm dintre aceste descoperiri, inelul cu camee de la Bradwell – Essex și datat în sec. III-IV aflat în prezent în colecția British Museum cu nr. AF. 418 (The British Museum Collection).

¹⁰⁹ O astfel de bijuterie legată de căsătorie sau, în orice caz, de o relație de dragoste poate fi pandantivul descoperit la Vindolanda, acesta are pe avers reprezentarea unui cuplu sărutându-se, iar pe revers o scenă cu *dextrarum iunctio* (Henig 1978, nr. cat. 759).

¹¹⁰ Ne referim doar la categoria a II-a, este puțin probabil că reprezentarea cu un bărbat și o femeie să fie folosită în mediul militar.

mormântul nr. 8, un sarcofag aparținând unui copil și datat în a doua jumătate a secolului al II-lea, au apărut patru inele de aur, o aplică în formă de *phallus* din bronz, o cheie din bronz, împreună cu monede de la Vespasian, Antoninus Pius și Faustina Iunior. Este posibil ca în cazul inelului descoperit aici, acesta să fi fost pus în mormânt ca o amuletă, sau ca acesta să fi fost purtat de către decedat în timpul vieții¹¹¹ pentru valoarea metalului, frumusețea piesei sau ca o amintire, fără ca decorul să aibă o semnificație specială¹¹². Nu vedem de ce un inel considerat a fi un inel de logodnă este purtat de un copil, este adevărat nu știm sigur dacă acesta era băiat sau fată, care era vârsta la care murise sau ce condiție socială a avut în timpul vieții. Credem însă că bijuteria era a lui, deoarece cele patru inele găsite în mormânt au dimensiuni apropiate, deci ar fi putut să fie purtate de aceeași persoană. Mai mult, unul dintre acestea era inscripționat LVP(VS), fiind posibil să avem de-a face cu un decedat de sex masculin. Numele poate fi de asemenea al unui libert, este puțin probabil ca decedatul să fie un sclav așa cum presupun autorii¹¹³, deoarece din punct de vedere legal acesta nu putea deține astfel de obiecte din aur¹¹⁴ și cu atât mai mult un inel cu pecete.

Am dori să subliniem încă o dată faptul că astfel de bijuterii au o simbolistică bogată, care nu poate fi legată doar de obiceiul *sponsalia* și instituția căsătoriei. Paradoxal, legătura între podoabe și căsătorie nu poate fi făcută sigur, decât începând cu Tertullian. Prin urmare, religia creștină este cea care a adoptat bijuteriile cu astfel de reprezentări și le-a acordat o valoare simbolică de inele de logodnă. Acest fapt ascunde însă o practică păgână care, de foarte multe ori, se poate lega și de obiceiul darurilor între iubiți¹¹⁵. Nu în ultimul rând, astfel de inele reprezintă dovada palpabilă a romanizării¹¹⁶, ele fiind bijuterii de tradiție latină. Portul unor asemenea podoabe atestă, în ultimă instanță, atât preluarea unor obiceiuri romane – *sponsalia*, cât și mândria soldaților, sau poate a foștilor soldați de a simți că au legătură cu armata și de a-și demonstra loialitatea în acest fel.

Catalog¹¹⁷

1. Gemă; Pl. I. 1; Apulum; Carneol roșu – portocaliu; 4×10 mm; Tăiere, șlefuire, gravare; Gema este de formă ovală și are în câmp reprezentarea unor mâini împreunate; sec. III¹¹⁸; Brigetio¹¹⁹; Bounegru *et al.* 2011, p. 87, nr. cat. 141; Buora 2012, p. 282; Muzeul Național al Unirii Alba Iulia; nr. inv. R. 7710.
2. Gemă; Pl. I. 2; Apulum; Carneol roșu; 4×10 mm; Tăiere, șlefuire, gravare; Gema este de formă ovală și are în câmp reprezentarea unor mâini împreunate;

¹¹¹ Diametrul interior este mic, 1,4 cm, prin urmare credem că acesta ar fi aparținut decedatului.

¹¹² Izvoarele literare ne spun că inelul de logodnă este dăruit de bărbat viitoarei sale soții, nu există mențiunea că și acesta să fi purtat inel de logodnă.

¹¹³ Popović, Donevski 1999, p. 50.

¹¹⁴ Kuntzsch 1981, p. 64.

¹¹⁵ Astfel de inele au fost descoperite pe tot cuprinsul Imperiului Roman, amintim doar un inel de aur cu gemă inscripționat pe verigă M(ulier) SUI P(ublii) MARCI DAPENI HOMONEA, care aparține mai mult ca sigur unui context păgân, fiind datat la sfârșitul secolului al III-lea și începutul celui de-al IV-lea (Spier 2012, fig. 2.1).

¹¹⁶ Isac 2001, p. 187.

¹¹⁷ Fișa de catalog cuprinde: forma piesei – gemă sau inel; planșa; locul descoperirii; materialul; dimensiuni; tehnica; descriere; datare; analogii; bibliografie; loc de păstrare.

¹¹⁸ Buora 2012, p. 282.

¹¹⁹ Borhy, Számadó 2003, nr. cat. 42.

- sec.II-III; Brigetio¹²⁰; Bounegru *et al.* 2011, p. 87, nr. cat. 142; Muzeul Național al Unirii Alba Iulia; nr. inv. R. 7735.
3. Gemă; Pl. I. 3; Porolissum; Pastă de sticlă de culoare brun – gălbuie; 14,5×12 mm; Tăiere, șlefuire, gravare; În câmpul gemei de formă ovală sunt gravate două mâini care țin trei spice de grâu și un mac, iar deasupra este redat un capricorn spre stânga; suprafața este ușor bombată; sec. II-III; Țeposu-Marinescu, Lakó 1973, p. 13, nr. inv. 59, Pl. III/61; Hamat 2010, p. 243-244, nr. cat. 24; Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău; nr. inv. 264/1958.
 4. Inel; Micia; Au; Neprecizate; Batere la cald, *au repousse*; Inelul este asemănător celui descoperit la Cristești¹²¹; sec. II-III; Niș¹²²; Petculescu, Mitar comunicare 2012; Muzeul Național de Istorie a României București.
 5. Inel; Tibiscum-castru; Pl. I. 4; Au; Batere la cald, *au repousse*; diam. int. 16 mm, diam. ext. 17 mm; Inelul este de tipul cu veriga și chatonul un întreg, veriga este elipsoidală, iar partea superioară este lățită prin batere și are o formă ovală; pe aceasta este redat în relief o scenă cu *dextrarum iunctio* – două mâini împreunate, încadrate într-o ramă ovală; sec. II-III; Flutur 2013, p. 499, nr. cat. 123.1; Muzeul Banatului Timișoara; nr. inv. 114.
 6. Inel; Pl. I. 5; Cristești; Au; diam. int. 15,6 mm, diam. ext. 20,5 mm, Batere la cald, *au repousse*; Inelul este de tipul cu veriga și chatonul un întreg, veriga este elipsoidală, iar partea superioară este lățită prin batere și are o formă ovală pe care este redat în relief un cuplu, în cadrul unei delimitări în tehnica pseudogranulației; sec. III; Niș¹²³; Isac 2001, 188, nr. 1, Abb. 1; Isac 2013, p. 504, nr. 128; Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca; nr. inv. V. 55944.
 7. Inel; Pl. I. 6; Micia¹²⁴; Sticlă; diam. int. 24 mm, diam. ext. 31 mm, În tipar; Inelul nu se păstrează în întregime, fiind de formă rotundă, partea superioară este un pic lățită fiind decorată cu caneluri triunghiulare pe care se află în relief două mâini împreunate; sec. II-III; Cociș 1994, 55, nr. cat. 29, pl. XIII/29; Isac 2001, p. 188, nr. 2, Abb. 2; Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca; nr. inv. 4733.

Bibliografie

- Agati Madeira 2004 – E. A. Agati Madeira, *La lex Oppia et la condition juridique de la femme dans la Rome républicaine*, în *RIDA*, 51, 2004, p. 87-100.
- Ambrogi 2008 – A. Ambrogi, *Polychrome Lastra mit dextrarum iunctio-Darstellung in der Catacomba di S. Panfilo in Rom*, în vol. ed. Ch. Franek et al., *Thiasos. Festschrift für Erwin Pochmarski zum 65. Geburtstag, Veröffentlichungen des Instituts für Archäologie der Karl-Franzens-Universität Graz*, 10, Wien, 2008, p. 43-56.

¹²⁰ Borhy, Számadó 2003, nr. cat. 42.

¹²¹ Inelul a fost prezentat într-o comunicare susținută de L. Petculescu și C. Mitar în 2012 la sesiunea Muzeului Județean și al Regimentului de Graniță Caransebeș.

¹²² Popović 2001, p. 249.

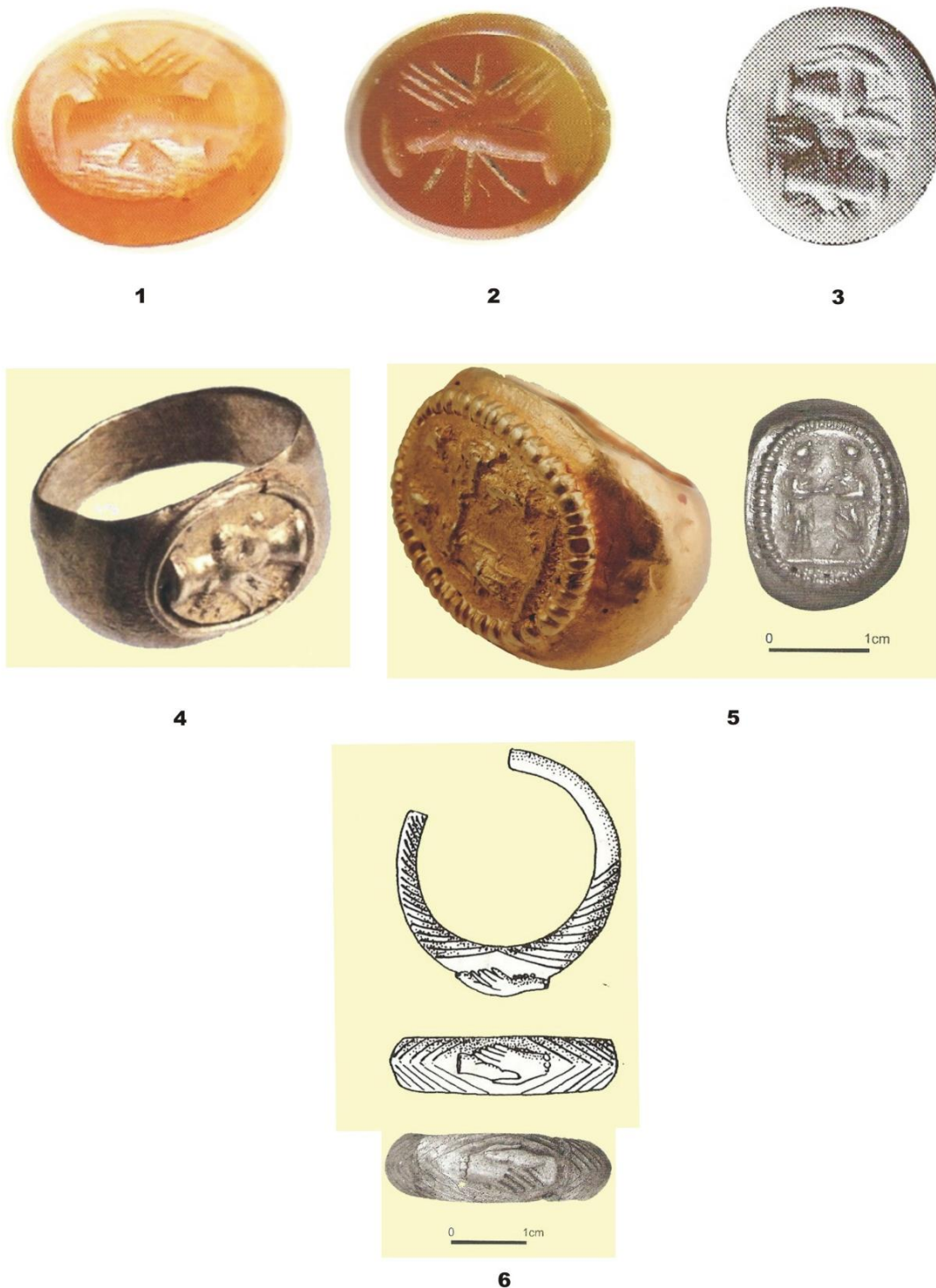
¹²³ Popović 2001, p. 249.

¹²⁴ Publicată în mod eronat de S. Cociș ca provenind din *Apulum Partoș* (Cociș 1994, p. 55).

- Ambrogi 2010 – A. Ambrogi, *Una lastra funeraria nella catacomba di S. Panfilo in Roma: sul tema iconografico delle sculture romane*, în *Imago Romae*, www.imagoromae.com, p. 1-12.
- Baillargeon 2013 – D. Baillargeon, *Mariage or a Multiplicity of Meanings? The Dextrarum Iunctio on Roman and Early Christian Funerary Monuments*, Calgary, 2013.
- Borhy, Számadó 2003 – L. Borhy, E. Számadó, *Gemmák, Gemmás gyűrűk és ékszerek Brigetióban*, *ActaArchBrig*, I, 4, Komárom, 2003.
- Bounegru et al. 2011 – G. Bounegru, R. Ciobanu, R. Ota, D. Anghel, *Lux, util și estetic la Apulum. Podoabe și accesorii vestimentare. Catalog de expoziție*, Alba Iulia, 2011.
- Buora 2012 – M. Buora, *Qualche considerazione sugli oggetti di lusso ad Apulum. A proposito di una recente monstra e del suo catalogo*, în *SAA*, 18, 2012, p. 281-300.
- Cociș 1994 – S. Cociș, *Podoabe din Dacia romană (Parures de la Dacie romaines)*, în *Marisia*, 23-24, 1994, p. 51-57.
- DACL – H. Leclercq, F. Cabrol, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, Paris, 1924-1953.
- Davis 1985 – G. Davis, *The Significance of the Handshake Motif in Classical Funerary Art*, în *AJA*, 89, 1985, p. 627-640.
- Delleman 2013 – E. von Delleman, *Der Schleier in der frühchristlichen Kunst*, Wien, 2013.
- Dumitrașcu 2013 – A. Dumitrașcu, *Podoabe din epoca romană de pe teritoriul României*, în vol. ed. R. Oanță-Marghitu, *Aurul și Argintul Antic al României. Catalog de expoziție*, București, 2013, p. 116-129.
- Facsódy 2009 – A. Facsódy, *Aquincumi ékszerek. Jewellery in Aquincum*, Budapest, 2009.
- Ferrer Maestro, Nuez 2012 – J. Ferrer Maestro, J. B. Nuez, *La dextrarum iunctio y su representación en el registro arqueológico romano: la lucerna de Sant Gregori (Burriana, España)*, în *Millars: espai i historia*, 35, 2012, p. 25-48.
- Flutur 2013 – A. Flutur, *Inelul, Tibiscum Jupa, Caransebeș, Caraș-Severin*, în vol. ed. R. Oanță-Marghitu, *Aurul și Argintul Antic al României. Catalog de expoziție*, București, 2013, p. 499.
- Gramatopol 1991 – M. Gramatopol, *Artele Miniaturale în Antichitate*, București, 1991.
- Gramatopol 2011 – M. Gramatopol, *Geme și camee din colecția Cabinetului Numismatic al Academiei Române*, Brașov, 2011.
- Gudea 2011 – N. Gudea, *Propunere pentru o nouă lectură a inscripției OMHARUS de pe inelul nr. 3 din mormântul de la Apahida (I)*, în vol. ed. N. Gudea, *Christiana Minora : Studii, articole și note în legătură cu creștinismul timpuriu din Dacia romană, Dacia postromană și unele provincii vecine*, Cluj-Napoca, 2011, p. 462-488.
- Guiraud 1989 – H. Guiraud, *Bagues et anneaux a l' époque romaine en Gaule*, în *Gallia*, 46, 1989, p. 173-211.

- Guiraud 1995a – H. Guiraud, *Intailles de Lons-le Saunier. Jura*, în *Gallia*, 52, 1995, p. 359-406.
- Guiraud 1996 – H. Guiraud, *Intailles et Camées Romains*, Paris, 1996.
- Hamat 2010 – A. Hamat, *Gemele din Dacia Romană între modă, economie și religie*, în *BHAUT*, 12, 2010, p. 223-250.
- Henig 1973 – M. Henig, *An inscribed cameo from North Wraxall, Wiltshire*, în *ANT J*, 53, 1, 1973, p. 76-77.
- Henig 1996 – M. Henig, *A roman betrothal ring from Walcot, Bath*, în *JBAA*, 149, 1, 1996, p. 87-88.
- Henig 1998 – M. Henig, *A corpus of roman engraved gemstones from British Sites*, BAR S, 8, Oxford, 1998.
- Henkel 2013 – F. Henkel, *Die Römischen Fingerringe der Rheinlande*, Berlin, 2013.
- Hersch 2010 – K. Hersch, *The Roman Wedding. Ritual and Meaning in Antiquity*, Cambridge, 2010.
- Holliday 2002 – P. J. Holliday, *The Origins of Roman Historical Commemoration in the Visual Arts*, New York, 2002.
- Isac 2001 – A. Isac, *Verlobungsringe aus den sammlungen des Nationalmuseum für die Geschichte Siebenbürgens*, în *ActaMN*, 38, 1, 2001, p. 187-190.
- Isac 2013 – A. Isac, *Inel de logodnă, Cristești, jud. Mureș*, în vol. ed. R. Oanță-Marghitu, *Aurul și Argintul Antic al României. Catalog de expoziție*, București, 2013, p. 504.
- Kunst 2005 – C. Kunst, *Ornamenta Uxoria. Badges of Rank or Jewellery of Roman Wives*, în *MHJ*, 8, 1, 2005, p. 127-142.
- Kuntzsch 1981 – I. Kuntzsch, *A History of Jewels and Jewellery*, New York, 1981.
- Mander 2012 – J. Mander, *The Representation of Physical Contact on Roman Tombstones*, în vol. ed. M. Harlow, L. Larsson Lovén, *Families in the Imperial and Antique Roman World*, Norfolk, 2012, p. 64-84.
- Marshall 1907 – F. H. Marshall, *Catalogue of the Jewellery, Greek, Etruscan and Roman in the Departments of Antiquities, British Museum*, London, 1907.
- Meyers 2011 – R. Meyers, *Representation of Elite Roman Marriage*, în *Perspectives on Roman Marriage*, Oxford, 2011, p. 1-3.
- Nestorović 2005 – A. Nestorović, *Images of the World Engraved in Jewels. Roman Gems from Slovenia*, Ljubljana, 2005.
- Pettorelli 1997 – J. P. Pettoelli, *Peche originel ou amour conjugal? Note sur le sens des images d'Adam et Eve sur le sarcophages chretiennes de l'Antiquite Tardive*, în *RA*, 30, 1997, p. 279-334.
- Pinckernelle 2007 – K. Pinckernelle, *The Iconography of Ancient Greek and Roman Jewellery*. Master Thesis, University of Glasgow, Glasgow, 2007, (ms.).
- Popović 2001 – I. Popović, *Late Roman and Early Byzantine Gold Jewelry in National Museum in Belgrad*, Belgrad, 2001.
- Popović, Donevski 1999 – I. Popović, P. Donevski, *Gold Jewelry from Durostorum Burials*, Svishtov, 1999.

- Popović, Popović 2002 – I. Popović, A. V. Popović, *Greek Inscription on Golden Finger Ring from National Museum in Belgrad*, în *Starinar* (N.S.), 52, 2002, p. 157-161.
- Reekmans 1958 – L. Reekmans, *La dextrarum iunctio dans l'iconographie roumaine et paleochretienne*, în *BIHB*, 31, 1958, p. 69-73.
- Ricks 2006 – S. Ricks, *Dexiosis and Dextrarum Iunctio: The Sacred Handsclasp in the Classical and Early Christian World*, în *The FARMS Review*, 18, 1, 2006, p. 431-436.
- Roszbach 1871 – A. Roszbach, *Römische Hochzeits-und Ehedenkmäler*, Leipzig, 1871.
- Rostovtzeff 1934 – M. Rostovtzeff, *Das Mithraeum von Dura*, în *MDAI(R)*, 48-49, 1933-1934, p. 180-207.
- Ruseva-Slokoska 1991 – L. Ruseva-Slokoska, *Roman Jewellery. A collection of the National Archaeological Museum-Sofia*, Sofia, 1991.
- Spier 1992 – J. Spier, *Ancient Gems and Finger Rings. Catalogue of the Collections of the J. Paul Getty Museum*, Malibu, 1992.
- Spier 2012 – J. Spier, *Byzantium and the West: Jewelry in the First Millennium*, London, 2012.
- Stout 2001 – A. M. Stout, *Jewelry as a Symbol of Status in the Roman Empire*, în *The World of Roman Costume*, Madison-Wisconsin, 2001.
- Țeposu- David 1965 – L. Țeposu-David, *Colecția de gemme a Muzeului Brukenthal din Sibiu*, în *StComMB*, 12, 1965, p. 83-126.
- Zabloscki 1996 – J. Zabloscki, *The Image of a Roman Family in Noctes Atticae by Aulus Gellius*, în *Pomoerium*, 2, 1996, p. 35-44.

Pl. I. 1. Gemă, Apulum, *apud* Bounegru *et al.* 2011, p. 87, nr. cat. 141; 2. Gemă, Apulum, *apud* Bounegru *et al.* 2011, p. 87, nr. cat. 142; 3. Gemă, Porolissum, *apud* Țeposu-Marinescu, Lakó 1973, p. 13, Pl. III/61; 4. Inel, Tibiscum, *apud* Flutur 2013, p. 499, nr. cat. 123.1; 5. Inel, Cristești, *apud* Isac 2001, p. 188, nr. 1, Abb.1; Isac 2013, p. 504, nr. 128; 6. Inel, Micia, *apud* Cociș 1994, p. 55.

About *Dextrarum Iunctio* and Rings Associated with the Engagement Discovered in Roman Dacia

Abstract

This article aims to bring into discussion seven artifacts discovered in the Roman province of Dacia. These jewels (three gemstones and four rings) were discovered at Porolissum, Cristești, Apulum and Tibiscum. All these are small pieces made of gold, glass and carnelian. Because of the familiar representations of *dextrarum iunctio*, the jewels were classified as engagement jewels, or even engagement rings. Unfortunately, most of the artifacts that are discussed in this article do not keep information on the discovery context, therefore they have been dated during the existence of the Roman province. In our opinion, because the place of the discovery and the representation, it is possible that at least two of these jewels (the gem from Porolissum and the ring found at Tibiscum) are not connected with the custom of *sponsalia*. They can be a sign of belonging which may have a military or economic significance- demonstrating the owner affiliation to the military life or to a particular economical sector.

List of Illustrations

Pl. I. 1. Gemstone, Apulum, *apud* Bounegru *et al.* 2011, p. 87, nr. cat. 141; 2. Gemstone, Apulum, *apud* Bounegru *et al.* 2011, p. 87, nr. cat. 142; 3. Gemstone, Porolissum, *apud* Țeposu-Marinescu, Lakó 1973, p. 13, Pl. III /61; 4. Ring, Tibiscum, *apud* Flutur 2013, p. 499, nr. cat. 123.1; 5. Ring, Cristești, *apud* Isac 2001, p. 188, nr. 1, Abb.1; Isac 2013, p. 504, nr. 128; 6. Ring, Micia, *apud* Cociș 1994, p. 55.